

رهیافتی بر رشد علوم و تمدن و فرهنگ اسلامی در افریقه عهد حفصیان

دکتر محمدرضا شهیدی پاک^۱

^۱ استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

این پژوهش رهیافت جامع، مقدمه کامل، تحلیل، تبیین رشد علوم و تمدن و پیدایش دور مستقلی از تمدن و فرهنگ اسلامی در افریقه عهد حفصیان است. و براساس تحقیقات مولف از سال ۱۳۸۱ تا کنون در مورد ابعاد مختلف شخصیت علمی و تمدنی حفصیان است. دولت حفصیان با شخصیت تمدنی بالا ظهور کرد. این شخصیت دارای علل و عوامل متعددی است. اولین مولفه توسعه دور مستقل تمدن اسلامی در افریقه انتقال خلافت از بغداد به تونس در اثر سقوط بغداد بدست مغول است و دومین مولفه قدرت فروپاشی امپراطوری موحدان و انتقال بیشترین حد ثروت و قدرت سیاسی نظامی (از جمله ناوگان موحدین در مدیترانه تقریباً سهم دولت حفصیان شد) آن به افریقه محل شکل گیری و لانه فرهنگ و تمدن اسلامی دوره حفصیان و محل بومی قبیله و خاندان حفصی است و سومین عامل مهم انتقال فرهنگ و تمدن اسلامی اندلسی و تجارب تمدن اسلامی در اندلس و حدود هفتاد هزار تن از دانشمندان و اصناف و علمای متبحر در رشته ها و صنوف و هنر مندان ورمعماران و تجار و شیوخ و متصوفه به افریقه و شهرهای آن از جمله تونس است و عامل دیگر تاسیس شهر- دولت و پایتختی جدید در عالم اسلام بدست همین اندلسی های مهاجر در تونس محل پایتخت باستانی قرطاجنه - کارتاژ- است و عامل اب و هوای تونس که بهشت مهاجران بود و مهم اینکه نخستین پایتخت حفصیان چند پایتخت بود که به اروپا نزدیک تر شد و تسامح حفصیان در روابط با دولت مسیحی اراگون و قشتاله و روابط حسنه تقریباً با همه جهان اسلام و اروپا و برقراری خط تجاری کشتیرانی با جمهوری های ایتالیا به طوری که در مکاتبات آن ها با اروپا آمده است. ایشان، آن ها را سلاطین حفصی خطاب می کردند (شاه تونس - رکس حفصی) وان ها را برخی بنیانگذار حقوق بین الملل دریاها نامیده اند. و مهمترین علت، کسب مشروعیت آن ها از سوی مکه و امرای شرفای آن بود که نامه عهد برای خلیفه حفصیان فرستادند و تقریباً یکسال در منابر دول اسلامی به جز دولت ایلخانی ایران خطبه به نام خلیفه حفصیان خوانده می شد و دولت قدرتمند ممالیک مصر که مغول را متوقف ساخت اولین دولتی بود که آن ها را به رسمیت شناخت. این مجموعه عوامل شکل گیری دور مستقلی از تمدن و فرهنگ اسلامی در افریقه دوره حفصیان است. و انتخاب تونس به عنوان پایتخت هم کار درست این خاندان حفصی بود و هنوز حدود هشتصد سال است که تونس پایتخت و دولت شهر است و حدود چهارصد سال پایتخت حفصیان بود. بنابراین براینده این عوامل سیاسی اجتماعی و اقتصادی در تونس و افریقه بویژه بجایه و تونس موقعیتی فراهم ساخت تا تمدن اسلامی که در بغداد فروپاشیده و در مصر در جا می زد دوباره در افریقه شکل جدیدی را ارایه دهد به طور مثال در پزشکی ابن اندراس پزشک مخصوص المستنصر بالله به ابن سینای دوم مشهور شد. و تمدن افریقه عهد حفصیان مانند استین فرهنگ و تمدن اسلامی و شاخه فرعی آن نبود بلکه خود دوره ای مستقل و یک نمونه کامل فرهنگ و تمدن اسلامی بود که در افریقه بوجود آمد و تا حدود چهار صد سال پایید و عامل انتقال و پل انتقال تمدن و فرهنگ به اروپا از راه اسپانیا و پرتغال و ایتالیا شد. و رماهیت این تمدن مغربی - اندلسی است که در سبک هنری افریقه عهد حفصیان متجلی است.

واژه های کلیدی: حفصیان، افریقه، مغرب، تمدن نوین اسلامی

۱-مقدمه تاریخی جغرافیایی و ژئوپلیتیکی

افریقیه: آفریقیه مهدو اشیانه تولد و شکل گیری نوعی تمدن - تمدن اسلامی - عهد حفصیان است. این سرزمین پیش از اسلام، یک استان روم بود. و به از طنجه تا برقه آفریقیه می گفتند با ظهور اسلام تقسیمات جدید اعمال شد و آن ها مغرب بزرگ عربی را به سه قسمت اقصی اوسط و ادنی تقسیم کردند و آفریقیه به مرزهای مغرب ادنی محدود شد.

مغرب ادنی: مغرب ادنی یا آفریقیه، دروازه ورود اسلام به غرب اسلامی بوده است؛ این بخش از سرزمین مغرب عربی، به دلیل نزدیکی به سرزمین های عرب و دارالخلافه حجاز، بدین نام، شهرت یافته است؛ ابن خلدون، محدوده آفریقیه را طرابلس و برقه و سرزمین «بربرهای نفزاوه»، «بنی یفرن»، «نفوسه» و انبوهی دیگر از بربرها دانسته است؛ به گفته او، قیروان مرکز آن در گذشته و اکنون تونس، پایتخت آن است.

سرزمین مغرب ادنی، شامل طرابلس، تونس و بخشی از الجزایر شرقی است؛ لئون در مورد وجه تسمیه «آفریقیه» ریشه آن را از واژه لاتینی Separavit دانسته و تقسیم بندی خاص خود را آورده است؛ در بیان او از تونس (شامل: بجایه، قسنطینه، طرابلس الغرب و الزاب) به عنوان مملکت چهارم آفریقیه یاد شده است.

پیشینه تاریخی آفریقیه: از فتح مغرب و آفریقیه تا تاسیس دولت حفصیان امار کمی

وصف کامل گذشته سرزمین آفریقیه، حجم انبوهی از تاریخ جهان را به خود اختصاص داده است. آفریقیه به دلیل موقعیت سوق الجیشی در دریای مدیترانه، مورد نظر دولت ها بوده و سابقه حضور بیشترین تعداد اقوام مختلف را در خود دارد؛ آفریقیه، در طی تاریخ طولانی خود، شاهد حاکمیت عقاید و فرهنگ های مختلف و خاستگاه عقاید و فرهنگ خاص بربرها و محل انتشار مسیحیت بوده است؛ رومیان (۴۲۷ تا ۱۴۶ ق.م) و جانشینان آنها، قرن ها مروج فرهنگ مسیحیت در غرب اسلامی بودند.

در منابع تاریخی از دولت های متعدد حکومت گر در غرب اسلامی یاد شده است؛ این مطلب، به ویژه در مورد آفریقیه در معنای خاص آن (مغرب ادنی و بخش بزرگی از مغرب اوسط) مصداق دارد و آفریقیه را از این حیث می توان یکی از نادرترین نقاط جهان

دانست که بیشترین تعداد تمدن و نژاد و دولت را تجربه کرده است. فهرست اجمالی تعدادی از نژادها و دولت های، که به صورت متوالی بر آفریقیه حکومت کرده اند:

بربرها (۳۰۰-۸۱۴ ق.م)؛

قرطاجنی ها یا کارتاژها (۸۱۴ یا ۸۸۰ ق.م - ۱۴۶ ق.م)؛

رومی ها (۱۴۶ ق.م - ۴۲۷ ق.م)؛

واندل ها (۴۳۹ م - ۵۳۴ م)

بیزانسی ها؛ (۵۳۴ م - ۶۴۷ م / ۲۷ هـ)

؛ اعراب و ولاد عرب (۲۷-۱۸۴ ق / ۶۴۷ م، ۸۰۰ م)؛

اغالبه (۱۸۴-۲۹۶ ق / ۸۰۰-۹۰۰ م)

فاطمیان (۲۹۶-۳۶۲ ق / ۹۰۹-۹۷۲ م)

؛ دولت بنی حماد و دولت صنهاجی بنی زیری (۳۶۲-۵۵۵ ق / ۹۷۲ م - ۱۱۶۰ م)؛

مرابطین (۴۵۴ ق - ۵۴۱ ق)؛

موحّدین (۵۵۵ ق - ۶۳۴ ق / ۱۱۶۰ م - ۱۲۳۷ م)؛

حفصیان (۶۲۷ ق - ۹۳۸ ق).

مسئله و فرضیه پژوهش: فرضیه پژوهش پتانسیل تمدنی- تمدن اسلامی و تولید تمدن مستقل است و مسئله آن بررسی و تحلیل و تبیین عوامل و زمینه های شکل گیری این تمدن در اشیانه افریقیه در عصر دولت حفصیان است. مسئله این است که، مجموعه ای از عوامل سیاسی نظامی اقتصادی و فرهنگی در مدیترانه در عصر حفصیان و در جهان رخ داده است که برایندها اثرانها پیدایش و رشد علم و تمدن - فرهنگ و تمدن اسلامی - در افریقیه است این مقاله رهیافتی به این عوامل براساس تحقیقات مولف از سال ۱۳۷۸ در مورد ابعاد گوناگون دولت حفصیان است که در کتاب های و مقالات مولف در مورد حفصیان منتشر شده است.

۲- تغییرات سیاسی نظامی اقتصادی و فرهنگی مدیترانه و جهان در عصر پیدایش حفصیان در اشیانه افریقیه

برایندها مجموعه این تغییرات زمینه پیدایش تمدن نوین و رشد علم- تمدن اسلامی- در عصر حفصیان را فراهم کرد.

۲-۱- سقوط امپراطوری موحدان

بزرگترین عامل و در راس عوامل تغییر رژیم قدرت در ایبری و مدیترانه است که بدنبال سقوط موحدان رخ داد و این امپراطوری به چهار دولت تقسیم شد. دولت بنی مرین در مغرب اقصی و دولت بنی زیان در مغرب اوسط و دولت بنی حفص در مغرب ادنی و چهارم در محدوده قدرت مسلمانان در ایبری که محدود به جنوب آن شد و دولت بنی احمر حدود چهارصد سال در غرناطه حکومت کرد. و این باعث شد یک قدرت بزرگ جدید در افریقیه شکل بگیرد که مهمترین کار آن تولید و رشد تمدن و علم - فرهنگ و تمدن اسلامی - بود.

۲-۲- سقوط خلافت بغداد بدست مغول :

مهمترین حادثه جهان در نیمه قرن هفتم همزمان با تاسیس دولت حفصیان سقوط بغداد است مثل این که روزگار فرزندی را از دست داد و فرزند دیگری متولد شد. هم قدرت تشریفاتی خلافت و هم مشروعیت آن به تونس منتقل شد و همه جهان اسلام با حفصیان بیعت خلافت کردند و تونس یکسال مرکز خلافت اسلامی به جای بغداد پانصد ساله بود و این بهترین عامل و زمینه شکل گیری دوره تازه ای از تمدن - تمدن و علم اسلامی بود که عمر آن در بغداد به سر رسید و به عمر خود در تونس ادامه داد.

۳-۲- پیدایش دولت قدرتمند نظامی ممالیک در مصر

دولت ممالیک مصر نقش تعیین کننده در رژیم قدرت در مغرب و افریقه که همسایه جنوبی آن بود داشت و شاه ممالیک بیبرس بندقداری اخبار ظهور حفصیان و سقوط بغداد را دنبال می کرد و بدنبال جایی بود که خلافت را منتقل کند و ملاحظه می شود بعد از اضطرابا تونس که نتوانست وزن خلافت را بیش از یکسال تحمل کند خلافت به شکل صوری و تشریفاتی به قاهره منتقل شد و خلفای عباسی دور جدید خلافت را تا چند قرن در قاهره طی کردند. این حمایت تسنن مصری از حفصیان بوسیله دولت نظامی و بسیار قدرتمند و ثروتمند ممالیک عامل مهمی و تعیین کننده در پیدایش دور جدید تمدن و رشد علم -تمدن اسلامی -در تونس است.

۴-۲- تاسیس دولت ایلخانی مغول در ایران

دولت ایلخانی مغول اگرچه ایرانی بود اما در راستای سیاست مغول اجازه بازگشت خلافت به بغداد را نمیداد و لوازم خلافت و تمدن اسلامی در ایران و تونس رشد کرد. خواجه نصیر الدین طوسی دور تازه تمدن ایران و اسلام را آغاز کرد و حفصیان دور تازه تمدن اسلام -عرب را شروع کردند و هردو دشمن خونی هم بودند. اما هردو مرحله ای مستقل از تمدن بشری - تمدن اسلامی -را رقم زدند.

۵-۲- تاسیس پایتخت جدید برای افریقه و نزدیک شدن مرکز قدرت در افریقه به تونس

با فروپاشی پایتخت سنتی افریقه قیروان مرکز قدرت سیاسی اقتصادی افریقه که از ورود اسلام تا پایان زیربان قیروان بود جای خود را به تونس داد و این زمینه اصلی توسعه تمدن در تونس و شکل گیری تمدن نوین اسلامی و رشد علم در این دولت - شهر است. این پایتخت نسبت به قیروان که در جنوب افریقه واقع است به اروپا نزدیکتر بود و این بر مرکزیت بین المللی این شهر افزود.

۶-۲- مهاجرت اندلسی ها به شهرهای افریقه بویژه تونس

مهمترین عامل و زمینه پیدایش و توسعه تمدنی و رشد علمی در افریقه مهاجرت اندلسی های متمدن به شهرهای افریقه بویژه تونس و بجایه است. منابع معاصر مهاجرت نوشته اند که تونس و بجایه بهشت مهاجران بود و تا حدود سدهزارتن به این شهرهای افریقه مهاجرت کردند. و این افراد کالبد اصناف حرف، تجارت و علم و تمدن در افریقه را مهار کردند و در مواردی با حساسیت و درگیری مردم بومی با اندلسی ها مواجه شد. مثلاً نانوایی اندلسی در محله ای از تونس دچار وقایعی شد. از جهت مذهبی هم در گیرپهایی بوده است.

۷-۲- حمایت امیر مکه و جهان اسلام با دولت حفصیان

کسب مشروعیت یک دولت تازه تاسیس از برسمیت شناخته شدن توسط دولت های دیگر است و در جهان اسلام این اعتبار بخشی جنبه دیگری هم دارد و آن تایید امیر و شرفای مکه از کنار خانه خدا است و حفصیان از امیر مکه ابونمی و دول اسلامی ممالیک مصر و بنی مرین و بنی احمر برسمیت شناخته شدند.

۸-۲- رهیافت تشیع و تسنن دولت حفصیان - قتل عام زنجیره ای علمای شیعه

در این برسمیت شناخته شدن ابن ابار و ابن سبعین شیعه، تلاش بسیاری کردند تا این دولت با مدارک شیعی اعلام وجود کند و مهدویت و تشیع موحدین را استمداد بخشد ولی بسیاری مصادر اهل سنت در پی اجرای برنامه ای

رهیافت تسنن دولت حفصیان بودند و با حذف خونین ابن ابار و ابن سبعین و ابن عصفور و قتل های زنجیره ای علمای شیعه موفق شدند. و دولت حفصیان در زمین تسنن متولد شد

۹۱-۲- استمرار قدرت باستانی کارتاژ در تونس حفصیان و قدرت محلی

قدرت جدید در افریقه، خانواده محوری بود موسسان دولت حفصیان در تشکیلات مرکزی موحدان حاضر بودند و از قدرت ریشه های نژادی بربر و باستانی خواندن ن ثملی سود جست. این در شجره نامه عمر حفصی هست. و استفاده لوله کشی اب شهر تونس عصر حفصی از چاه های زغوان در خرابه باستانی کارتاژ بود.

۲-۱۱- استفاده از پتانسیل مهدویت تصوف و مهدویت عبدالواحد

سلطان عبدالواحد بنیانگذار حفصیان هنگام اعلام قدرت این دولت کلماتی را در مورد انتظار را میخوانده است و در جلسه بیعت: - انتظار الفرج من افضل العبادات - را تذکر کرده است. مسکوکات نخستین حفصیان شعار شیعی مهدوی - مهدی امانا - دارد. و حفصیان در آغاز از مهدویت سود بسته اند.

۲-۱۲- تسامح در روابط با همه جهان

حفصیان با همه قدرت های تجاری جهان مدیترانه و حجاز و مدیترانه غربی ملاقات کردند و روابط تجاری برقرار کردند متقابلا و اروپایی هم پاسخ دادند و روابط مثبت بود اروپایی ان ها را دوست و پادشاه خطاب می کردند. در برخی ماکتبات هست که برخی امرای حفصیان اجازه ساخت کلیسا و شراب خانه در سواحل تونس به اروپا داده اند.

۲-۱۳- ثار قدرت بخشی چنگ صلیبی هشتم - صلح با صلیبی ها و تصور مسیحی شدن المستنصر

جنگ صلیبی هشتم با دوانگیزه متضاد امید بخش و ناامید کننده برای لویی نهم انجام گرفت انگیزه امید بخش این که خیال می کرد مستنصر خلیفه حفصیان مسیحی شود و انگیزه دوم اینکه می خواست انتقام شکست هفتم در مصر را در تونس تلافی کند و اجازه برپایی خلافت در تونس را ندهد. به هر حال جنگ هشتم برای حفصیان اعتبار و قدرت آورد در صورت قبول صلح و یا پیروزی برای ان ها مفید بود و پایه های مردمی حفصیان را استحکام بخشید و پایان نبردهای دوپست ساله بین المللی صلیبی در تونس پایتخت جدید جهان اسلام رقم خورد و حفصیان معاهده صلح با رهبر صلیبی ها بزرگترین قدرت اروپا فرانسه منعقد ساختند و اهمیت سیاسی یافتند و این زمینه و عامل و علت رشد تمدنی و علمی - فرهنگ و تمدن نوین اسلامی - عهد حفصیان در افریقه شد.

۳-نگارش سند تعلیم افریقيه

نگارش سند تعلیم افریقيه در اوج شکوفایی تمدن اسلامی در افریقيه دلیل بر درستی ادعا و عنوان این پژوهش- رشد علمی و تمدنی در افریقيه عصر حفصیان - است . زیرا سند تعلیم وقتی موضوعیت دارد که تمدن و علم در همه ابعاد آن در یک مکان سیر تکاملی و ترقی را پشت سر گذاشته باشد و در آن مکان شکوفا شود . دور نوینی از رشد علمی و تمدنی -تمدن اسلامی - به طور بدیهی در افریقيه عهد حفصیان شکوفا شد . این سند شامل علوم انسانی و علوم دینی و علوم تجربی و فرهنگ و تمدن اسلامی در عهد حفصیان است که سیرا آن ها از مبدء رشد علمی و تمدنی - در دور نخست تمدن اسلامی در شرق- تا آخرین مرحله تکاملی آن در عهد حفصیان در افریقيه آمده است.

۴-نتیجه: برابند مناسب عوامل تمدن ساز

سبکی ترکیبی از تمدن و فرهنگ در افریقيه بین تجارب اندلسی های مهاجر و مردم بومی افریقيه شکل گرفت.

۵-دست آورد: پند و راه تاریخ در چگونگی رشد علمی تمدنی - تمدن نوین اسلامی -

تاریخ به ما می گوید تمدن و رشد علمی -تمدن نوین اسلامی - در عصر حفصیان در افریقيه قرون وسطی متاخر چگونه شکل گرفت .مجموعه ای از علل و عوامل فرهنگی نظامی سیاسی اقتصادی اجتماعی لازم است تا تمدن به شکل نوین ظهور کند . این عوامل اگر وجود داشت باید بشود سند تعلیم در علوم مختلف را در آن عصر نوشت . در عصر حفصیان چنین سندی در تعلیم نوشته شد.

۶-منابع

رهیافتی جامع و مقدمه ای کامل بر علل و عوامل رشد علمی و تمدنی افریقيه در عصر حفصیان - در افریقيه عهد حفصیان - قم- سرای کتاب- فروردین ۱۴۰۲-

تاریهخ تشکیلا عربی اسلامی عهد حفصیا- ۱۹۵-

تاریخ روابط خارجی حفصیا۱۳۹۵-

فرهنگ و تمدن اسلامی در افریقيه عهد دولت حفصیان ۱۳۸۲-۱۳۸۴-۱۳۹۵-۱۴۰۱.

An approach to development of science, civilization (Ifriqtah in Hafsi period)

Dr.Mohammadreza Shahidipak

Islamic Azad University Central Tehran Branch

Abstract

This research is a comprehensive approach, complete introduction, analysis, explanation of the development of science and civilization and the emergence of an independent era of Islamic civilization and culture in Africa during the Hafsian era. And it is based on the author's research from the year 381 until now about the different dimensions of the scientific and civilizational personality of Hafsians. The Hafsian government emerged with a high level of civilization. This character has many causes and factors. The first component of the development of the independent era of Islamic civilization in Africa is the transfer of the caliphate from Baghdad to Tunisia due to the fall of Baghdad to the Mongols, and the second component is the collapse of the Mohedan empire and the transfer of the greatest amount of wealth and political and military power (including the Mohedin fleet in the Mediterranean almost became the share of the Hafsian government) Ifrikiyah is the place of formation and nest of Islamic culture and civilization of the Hafsids period and the native place of the Hafsi tribe and family. And the third important factor is the transfer of Andalusian Islamic culture and civilization and the experiences of Islamic civilization in Andalusia and about seventy thousand scholars, guilds and scholars skilled in fields and trades, artists, architects, merchants, sheikhs and mystics to Africa and its cities, including Tunisia. And another factor in the establishment of a new city-state and capital in the Islamic world by these Andalusian immigrants in Tunisia is the location of the ancient capital of Carthage - Carthage - and the climate factor in Tunisia, which was a paradise for immigrants, and what is important is that it was the first capital of the Hafsians, which was close to Europe. got wet And the tolerance of the Hafsians in relations with the Christian government of Aragon and Castile, and good relations with almost all of the Islamic world and Europe, and the establishment of a shipping line with the Italian republics, so that in their correspondence with Europe, they were addressed as Hafsi sultans (Shah Tunis - Rex Hafsi) Vans have been called by some the founders of the international law of the seas. And their legitimacy was more important from the side of Mecca and its honorable rulers who sent a letter of pledge to Caliph Hafsian, and for almost a year in the pulpits of Islamic countries, except for the Ilkhanate government of Iran, sermons were read in the name of Caliph Hafsian, and the powerful Mamluk government of Egypt, which stopped the Mongols, was the first It was the government that recognized them. This is the set of factors for the formation of an independent era of Islamic civilization and culture in Africa during the Hafsian period. . And the choice of Tunis as the capital was the right thing for this Hafsi family, and Tunis has been the capital and state of the city for about eight hundred years, and it was the capital of Hafsi for about four hundred years. Therefore, these political, social and economic factors in Tunisia and Africa, especially in Bejaieh and Tunis, created a situation for the Islamic civilization that collapsed in Baghdad and flourished in Egypt to present a new form in Africa, for example, in the medicine of Ibn Andras, a special doctor Al-Mustansir Ballah became known as Ibn Sina II. And the African civilization of the Hafsian era was not like the Islamic culture and civilization and its branch, but it was an independent period and a complete example of Islamic culture and civilization that arose in Africa and lasted for about four hundred years and was the agent of transfer and And it became a bridge for the transfer of civilization and culture to Europe through Spain, Portugal and Italy. And the essence of this Maghreb-Andalusian civilization is manifested in the African art style of Hafsian era.

Key word:

The Hafsians of Africa Maghrib modern Islamic civilization